

Chojnacki, Jan

Bronisław Chojnacki (1895-1955) - pedagog, działacz społeczno-polityczny z sierpeckiego

Notatki Płockie 41/2-167, 20-25

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BRONISŁAW CHOJNACKI (1895-1955) - PEDAGOG, DZIAŁACZ SPOŁECZNO-POLITYCZNY Z SIERPECKIEGO

Zapamiętałem Go jako człowieka niezwykle poważnego, pogrążonego najczęściej we własnych myślach, rzadko skłonny do rodzicielskich czułości i wynurzeń, zajętego lekturą lub pisaniem, względnie w roli nauczyciela starannie sprawdzającego zeszyty. Czasem, gdy wyłowił w tych zeszytach jakieś szczególne androny, wybuchał serdecznym śmiechem i wówczas przeważnie wtajemniczał rodzinę w przyczynę rozbawienia.

Zawsze pedantycznie przygotowywał się do lekcji oraz do nader częstych wystąpień publicznych - nie raz przecież znakomicie przemawiał do tysięcy słuchaczy z balkonu starego ratusza sierpeckiego i to bez elektronicznego nagłośnienia. Posiadał niewątpliwy dar oratorski, donośny, przyjemny, niski głos, a słowa artykułował dobitnie, bez pośpiechu - zjednywało mu to słuchaczy i uczniów. Był zamilowanym pedagogiem i urodzonym społecznikiem. Z pasją uprawiał myślistwo.

Urodził się 14 grudnia 1885 roku w Kobiemikach k. Płocka. Był synem Henryka, agronoma zarządzającego majątkami Kobierniki-Srebrna oraz Władysławy z Kanigowskich¹. Po ukończeniu szkoły początkowej w Płocku, w latach 1908-1912 uczęszczał do gimnazjum rządowego (dzisiejszej "Małachowianki"). W latach 1913-1914 uczył się na stałych (rosyjskich) Kursach Pedagogicznych, a równocześnie uczestniczył w tajnym (wieczorowym) kursie pedagogicznym prowadzonym przez Adama Grabowskiego, dyrektora gimnazjum polskiego (dzisiejszej "Jagiellonki")². W "Jagiellonce" - w roku 1913 - wstąpił do tajnego wówczas "Strzelca", którego komendantem był Bolesław Mierzejewski i tam-

Bronisław Chojnacki (w peowiackiej maciejówce, pierwszy z lewej) w Żabowie, podczas pierwszej pracy nauczycielskiej. W białej sukni jego siostra Amelia Ziąbkowa, przybyła w odwiedziny (1917)

Bronisław Chojnacki w roku 1931. Uczył wtedy w Susku koło Sierpca. (W kłapie marynarki widać znaczek ZNP z tamtego czasu - fotografia z książeczki oficerskiej)

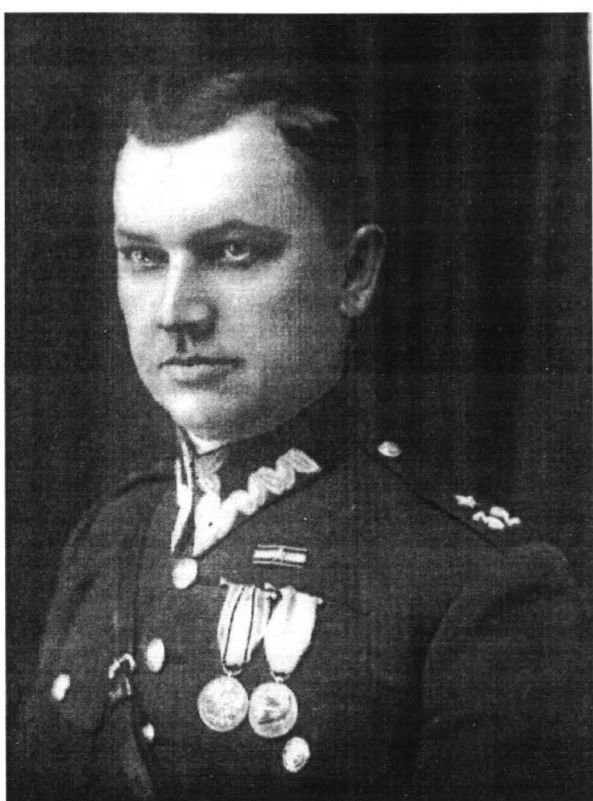
że, w następnym roku, złożył przysięgę jako członek Polskiej Organizacji Wojskowej otrzymując pseudonim "Sław"³. Wybuch wojny światowej spowodował zaprzestanie nauki w Płocku i wyjazd w styczniu 1915 r. do rodziców na wieś (gm. Koziebrody). W sierpniu 1915 r. wstąpił do placówki POW w Drobinie, a następnie w Mańkowie. Tu otrzymał pseudonim "Dąbrowa" i złożył przyrzeczenie na ręce Edwarda Tułodzieckiego⁴. W tymże roku objął posadę nauczyciela w Żabowie k. Zawidza⁵. W roku 1916 E. Tułodziecki wyznaczył go na komendanta lokalnego POW w Zawidzu. Tu spotkały go szykany i rewizje ze strony żandarmerii niemieckiej⁶. Wówczas też rozpoczął swoją działalność w Związku Nauczycielstwa Polskiego i Ochotniczej Straży Pożarnej. W roku 1917 ukończył uzupełniające kursy pedagogiczne Polskiej Macierzy Szkolnej w Płocku⁷.

Zmobilizowany przez POW w listopadzie 1918 roku, wraz ze swym oddziałem (8 ludzi, karabin, pistolet, fuzja i bagnet) oraz podobnej wielkości bojówką PPS z Grąbcą pod dowództwem Henryka Tułodzieckiego, rozbroili oddział Niemców w Mieszakach pod Sierpcem

zdobytą 33 karabiny i tyleż ładownic z nabojami, pistolet, 2 samochody ciężarowe i 3 "pasażerskie". Brał też udział w ataku na obóz kawalerii niemieckiej w Babcu oraz w wypadku na oddział we wsi Piastowo⁸.

Po trzyletniej praktyce zawodowej, w roku 1819 złożył państwowy "Egzamin Nauczycielski" i objął stanowisko kierownika szkoły powszechnej w Susku⁹.

Wobec zagrożenia sowieckiego, w lipcu 1920 roku, wstąpił ochotniczo do 6 pp. Legionów w Płocku. Po kilkudniowym przeszkoleniu został skierowany z 1 kompanią marszową do Modlina, do 149 pp. Strzelców Kresowych. Brał udział w krwawych bitwach na Mazowszu: pod Sochocinem, Kucharami, Ślubowem (tu 17 sierpnia 1920 r. został ranny). Po wyleczeniu w Modlinie powrócił na front i walczył pod Maciejowem, Kowlem, Wysokoje i Chwoińskiem¹⁰. W grudniu 1920 roku powrócił do Suska na poprzednie stanowisko, aby je sprawować aż do 1939 roku. Tu, oprócz nauczania dzieci, zajmował się bardzo intensywnie pracą oświatową, organizował i reżyserował przedstawienia, założył koło ZMW "Siew", koło "Strzelca" oraz został naczelnikiem Ochotniczej Straży Pożarnej. Zajął się też troskliwie uzdolnionymi uczniami spośród niezamożnej młodzieży. A była to pomoc w nauce, w przyjęciu do szkół lub do pracy umożliwiającej studiowanie. Niekiedy też była to osobista pomoc materialna. Wielokrotnie, wdzięcznie i z ogromnym uznaniem pisze o tym wszystkim były uczeń Ojca (a zarazem zdecydowany, lewicowy przeciwnik polityczny), Kazimierz German. Dość powiedzieć, że m.in. właśnie jemu, ubogiemu chłopcu z Grodkowa, Ojciec przez dwa lata bezpłatnie udzielał lekcji przerabiając pełny program VI i VII klasy, ponieważ wówczas suska szkoła kończyła się na klasie V¹¹. Dużo także zawdzięczał memu Ojcu - Bartłomiej Bigorajski z Suska, który dotarł przed wojną na Uniwersytet War-

Ppor. rez. Bronisław Chojnacki (1933)

szawski, co było wówczas niezmiernie trudne dla młodzieży z wielodzietnych, ubogich rodzin wiejskich.

W pamięci rolników z Suska i okolic, Ojciec zapisał się również jako nieoceniony doradca i autor niezliczonych podań do urzędów i sądów, a wielu przypadkach jako protektor i skuteczny rzecznik tamtejszego środo-

Bronisław Chojnacki wraz z żoną Elżbietą (pierwsza od lewej) oraz jej siostrą, Marią Chrapkowską. (Maria została później jego drugą żoną). Fotografia wykonana 4 września 1930 roku

wiska wiejskiego¹².

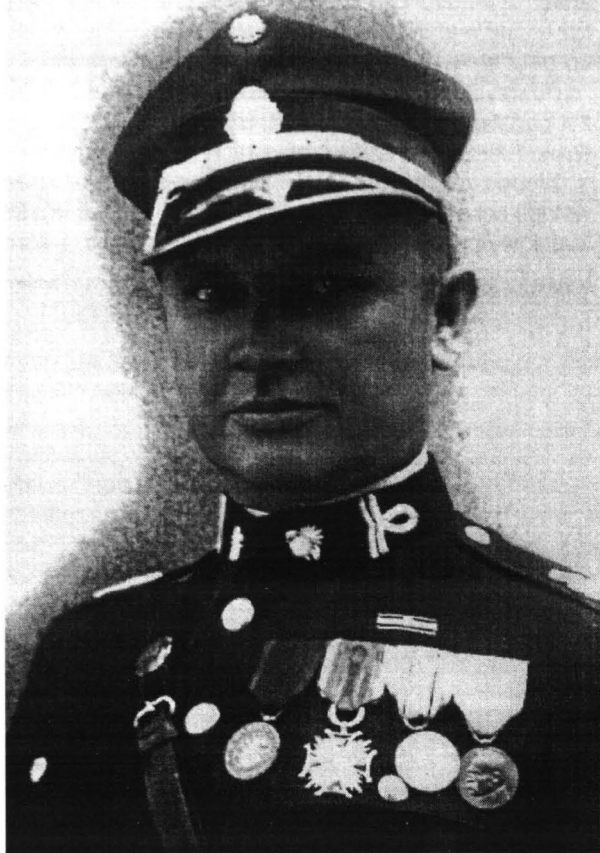
Na początku lat trzydziestych, wielką zasługą Ojca było wybudowanie piętra w suskiej szkole, na co nie miały wpływu Jego - duże już wówczas - znaczenie, jako działacza społeczno-politycznego szczebla powiatowego. Z okazji oddania do użytku powiększonej szkoły odbyła się podniosła uroczystość, z udziałem starosty Leona Rożałowskiego, władz oświatowych, gminnych, kierowników szkół oraz rodziców i młodzieży. Poświęcenia dokonał ks. Józef Żebrowski, po czym odbyło się uroczyste wbijanie gwoździ w drzewce ufundowanego z tej okazji sztandaru¹³. Podczas uroczystości dzieci - oczywiście - śpiewały, deklamowały i tańczyły. Sam byłem wtedy uczniem-artystą w kartonowym stroju, który wyobrażał monstrualne pióro, z wielką stalówką nad głową.

Po sukcesie z rozbudową szkoły, Ojciec podjął budowę remizy będącej zarazem domem społecznym. W ciągu 2 lat, czynem rolników Suska i okolic, rzecz została zrealizowana. Służy do dziś zgodnie z przeznaczeniem.

Po odzyskaniu niepodległości, Bronisław Chojnacki - jako wielki zwolennik Piłsudskiego - stał się czołowym i uznanym działaczem prorządowym na terenie powiatu sierpeckiego. W latach 1928-1936 był powiatowym prezesem BBWR, a następnie, w latach 1937-1939 prezesem Obozu Zjednoczenia Narodowego. Poczynając od roku 1924, przez dwanaście lat był powiatowym prezesem ZNP, a później także członkiem Zarządu Okręgu tego związku. Zorganizował w Sierpeckim Związek Młodzieży Wiejskiej "Siew" i przewodniczył mu w powiecie przez wiele lat. Podobnie rzecz się miała ze Związkiem Oficerów Rezerwy. Pełnił też funkcję prezesa Zarządu Związku Strzeleckiego. Przez wiele lat był wybierany do Rady Powiatowej w Sierpcu i Rady Gminnej w Białyszewie. Działał też w Powiatowym Zarządzie Kółek Rolniczych oraz w radzie nadzorczej Kasy Stefczyka¹⁴. Po śmierci Marszałka, zasługą mego Ojca było realne uruchomienie budowy w Sierpcu domu społecznego im. Józefa Piłsudskiego¹⁵. Gmach ten służy do dziś jako Dom Kultury.

Ukoronowaniem bogatej działalności społeczno-politycznej Bronisława Chojnackiego było kandydowanie do Sejmu w roku 1935, w okręgu: Sierpc - Lipno - Rypin. Zwycięstwo wyborcze nie przyszło łatwo, ponieważ Lipno i Rypin nie stanowiły terenu bieżącej pracy Ojca, a walka wyborcza toczyła się nie na żarty¹⁶. Pamiętam z tego czasu liczne wyjazdy Ojca na wiece, spotkania z przedstawicielami różnych środowisk, obszerny wywiad prasowy, itp. Do zwycięstwa i uzyskania mandatu przyczyniło się jednak głównie nauczycielstwo.

Ślubowanie poselskie złożył 4 października 1935 roku, a w grudniu tegoż roku został wybrany do Komisji Oświaty. Zachowały się stenogramy kilku wystąpień i interpelacji¹⁷. Atakował głównie błędy w polityce oświatowej, akcentując niedostatki w szkolnictwie wiejskim i dostępie do szkół młodzieży chłopskiej. Na przykład 20 lutego 1937 roku dowodził, że udział młodzieży wiejskiej w szkołach średnich spadł z 12% w roku szkolnym 1925/26, do 8% w roku szk. 1935/35. W ślad za

Bronisław Chojnacki prezes Powiatowego Zarządu Straży Pożarnych w Sierpcu, (zdjęcie wykonane z okazji Wojewódzkich Zawodów Straży Pożarnych w Płocku, 30.VII.1936)

tym zgłosił do laski marszałkowskiej odpowiednią rezolucję. Według Bartłomieja Bigorajskiego, Ojciec skarżył się na manipulacje i ograniczenia partyjne w prezentowaniu z trybuny osobistych poglądów¹⁸.

Myślę, że największe przykrości spotkały go wtedy, kiedy - jako jedyny -, a nadto sanacyjny poseł - ujął się za nauczycielstwem i władzami oświatowymi podczas słynnej sprawy związanej z "Płomykiem". Nie zważając na lewicowe tendencje przemycane przez redakcję, 28 marca 1936 roku złożył do premiera Felicjana Sławoj-Składkowskiego interpelację "W sprawie bezkarnych napaści w prasie na wyższe władze oświatowe i nauczycielstwo"¹⁹. Jak wiadomo, sprawa zakończyła się wprowadzeniem komisarycznego zarządu w Zarządzie Głównym ZNP oraz strajkiem nauczycieli. O ówczesnych dylematach Ojca świadczy fakt, że pomimo interpelacji, o której była mowa, nie wziął udziału w strajku, a tłumaczył to tym, że korzystał wówczas z urlopu poselskiego.

Sejm, w którym zasiadał Bronisław Chojnacki rozwiązano 14 września 1938 roku. Nowe wybory odbyły się 6 listopada tegoż roku. Zgodnie z kluczem partyjnym, przyjętym przed wyborami, pierwsze miejsca na liście nie mogły tym razem przypadnąć kandydatom sierpeckim, a ordynacja faworyzowała właśnie te miejsca, gdyż karty bez skreśleń oznaczały automatyczne oddanie głosów na 2 pierwszych kandydatów. W ten spo-

sób, zarówno ks. Leon Pomaski z Sierpca (trzeci na liście wyborczej) jak i mój Ojciec (czwarty na tej liście) z góry byli skazani na przegraną i tak się stało²⁰.

Po wygaśnięciu urlopu poselskiego Bronisław Chojnacki powrócił do szkoły w Susku, z tym, że po wakacjach 1939 roku miał zacząć uczyć w Sierpcu. Wojna udaremniła ten zamiar. Ojciec otrzymał nakaz ewakuacji w rejon Kowla. Zabrał ze sobą mnie oraz najmłodszego syna Zbyszka, a walizce mundur, szablę oraz pistolet. Pociągiem, wraz z licznymi mieszkańcami Sierpca ruszyliśmy w kierunku Warszawy. Transport był po drodze atakowany przez samoloty w Pomiechówku i Modlinie. Byliśmy też na torach w czasie bombardowania Warszawy, aż wreszcie pociąg rozbito na stacji Mrozy. Przypadkowo zdobytą furmanką, polnymi drogami dotarliśmy za Bug przeprawivszy się we Włodawie. Na wieść o wkroczeniu Armii Czerwonej zawróciliśmy i furgonem kolejowym, drogą przez Łódź i Płock, 18 października dotarliśmy do Sierpca²¹.

Ojciec przez pół roku nie zgłaszał się do żadnej pracy, natomiast czujnie ukrywał się w obrębie domu przy ulicy Tułodzieckiego 5. Kiedy 10 kwietnia 1940 roku hitlerowcy aresztowali sierpecką inteligencję, cudem uniknął jej losu. Z okna własnego domu widział jak żandarmii zabrali mieszkającego naprzeciwko Bolesława Tuzińskiego i jak konwojowali innych Sierpczan (prawdopodobnie szukali Ojca w Susku, bo tam figurował jeszcze na liście nauczycieli, a ponadto - dosłownie w ostatnim tygodniu przed wojną - zmieniliśmy adres za-

mieszkania w Sierpcu).

Chwila oddechu i groza położenia wystarczyły, aby 12 kwietnia 1940 roku Bronisław Chojnacki znalazł się w gościnnych zagrodach braci Walentego i Jana Rutkowskich, rolników z Białyszewa. Walenty, związany z Ojcem przynależnością do BBWR, został wkrótce lokalnym przywódcą ZWZ. Ojciec z nim współpracował, a znając język niemiecki pomagał sekretarzowi gminnemu w Białyszewie, swemu przyjacielowi Wacławowi Łaniewskiemu w sporządzaniu tzw. "lewych" dokumentów²². Kiedy grunt zaczął się palić, Ojciec znalazł przystań u państwa Czesławy i Jana Florczaków w niedalekiej Słupi, w powiecie płockim (była to bardzo daleka rodzina).

Tymczasem w Sierpcu, Niemcy coraz częściej nachodzili moją Matkę. Niezmiennie odpowiadała, że mąż nie wrócił z wojny. Najścia trwały do końca okupacji. Niekiedy oprzeźd o nich Henryk Pehlke²³, dawny przyjaciel Ojca z Ochotniczej Straży Pożarnej. Naszą rodzinę wysiedlono najpierw do oficyny przy Nowym Rynku, pozwalając zabrać pościel i ubranie, a następnie (już bez rzeczy) kazano zająć izbę na poddaszu, przy ulicy Szpitalnej 8. Niepokojenie rodziny w Sierpcu oraz niebezpieczeństwo grożące w Słupi, zmusiły Ojca do szukania schronienia w Generalnej Gubernii. Najkorzystniej można było spożytkować fakt, że Niemcy przesiedlili mieszkańców Suska do GG. Jan Florczak, jako były wójt w Łęgu Probostwie, przez pomocnika nadal pracującego w urzędzie oraz przy udziale Wacława

Właściciel tej legitymacji został aresztowany przez władze niemieckie
 Owner of membership card was arrested by German Authorities
 Inhaber dieses Ausweises war eingesperrt durch deutsche Polizei

dnia 16.3.1943.
 on den

w miejscowości Wilków, pow. Grójec
 place Ort

wieziony był w więzieniach Warszawa - Pawiak
 held in prisons im Gefängnis eingesperrt

i Obozach Koncentracyjnych Oświęcim,
 and Concentration Camps Rawensbrück,
 und Konzentrations-Lager Usejdon, Barth, Ulrich, Bergen-Belsen

uwolniony dnia 15.4.1945
 released the befreit den

w Berges in Belsen
 at Przewodniczący Komisji Legitymacyjnej
 in President of Verification Committee

Wydano Talpa, Pawiak, dn. 31.10.1945
 Issued LEGITYMACYJA

Podpis właściciela Bronisław Chojnacki
 Signature of holder

Imię Bronisław
 Christian Name

Nazwisko Chojnacki
 Family Name (false Władysław Bilgorajski)

NN. Rejestracyjne w Obozach K. Z. 127718
 Registration number of Con. Camp

Data urodzenia 14.12.1895
 Birthdate

Miejsce urodzenia Kobierniki, pow. Płock
 Birthplace

Podpisy wystawiających
 Signature of President [Signature]
 Sekretarz [Signature]
 Secretary

OLISH ASSOCIATION
 OF WOMEN POLISH PRISONERS
 IN GERMAN CONCENTRATION
 CAMPS

Przewodniczący [Signature]
 President

Legitymacja Bronisława Chojnackiego wystawiona w angielskim obozie przejściowym w Fallingbostel

Pan Bronisław Chojnacki
naucz. publ. szkoły powszechnej
III stopnia Nr. 2

w Sierpcu

Zgłoszenie się Pana do pracy po przerwie spowodowanej wypadkami wojennymi, która trwała do 15 listopada 1945 r. przyjmuję do wiadomości i polecam Panu objąć obowiązki nauczyciela w publ. szkole powszechnej III stopnia Nr. 2 w Sierpcu, z dniem 15 listop. 1945 r.

Celem objęcia obowiązków służbowych zgłosi się Pan u Kierownika szkoły Nr. 2 w Sierpcu.

Inspektor Szkolny
/Cz. Bandurski/

Stwierdzam, iż p. Chojnacki 18.11.45 zgłosił się do pracy 15.11.45 r. Sierpc, 27.11.45 r.

Dokument przystąpienia do pracy po powrocie z Niemiec

Łaniewskiego, zapewnił Ojcu dowód osobisty oraz dokumenty przesiedleńcze²⁴.

Odtąd Bronisław Chojnacki stał się Władysławem Biłgorajskim - nieżyjącym już wówczas rolnikiem z Suska²⁵. Szczęście sprzyjało. Do Stupi wróciła przez zieloną granicę, wysiedlona z Suska Honorata Skumorska - uczennica Ojca. Stała się nieocenionym przewodnikiem w drodze do Generalnej Gubernii, którą rozpoczęli 8 września 1941 roku.

Po pieszej wędrówce od stacji Nasielsk do Dębego, przeczekali w stogu siana, a nocą przeprawili się przez graniczną Narew. Ojciec znalazł serdeczną gościnę u rodziny Karola Jakubowskiego w Majdanie, a następnie u Kazimierza Pilewskiego w Czabajowiznie. Wkrótce uzyskał posadę pisarza majątku w Wilkowie koło Grójca, gdzie "Władysław Biłgorajski" potajemnie uczył też dzieci²⁶.

Z dworskiego podwórza, 16 marca 1943 roku został zabrany przez gestapo do więzienia w Grójcu, potem na Pawiak. Pomimo 4 miesięcy przesłuchań niczego nie zdołano Mu udowodnić, a dokumenty przesiedleńcze były tak znakomite, że do końca wojny pozostał już Władysławem Biłgorajskim. 5 lipca 1943 roku wywieziony został do Oświęcimia (nr 127718). Tam, już 13 października 1943 roku znalazł się w szpitalu zapadłszy na straszliwą flegmonę. Uratowały Ojca dwie operacje dr. Jana Grabczyńskiego, ale został na stałe tzw. "mużulanem" - więźniem śmiertelnie wycieńczonym. Tylko dzięki solidarności współwięźniów przeżył, skierowany do lżejszych komad, a wreszcie do żeńskiego Ra-

vensbruck (tam 8 czerwca 1944 r. otrzymał nr 7952). Później czekało go jeszcze piekło obozów Karlshagen-Usedom (przebywał od 27 czerwca 1944 r. - do 18 lutego 1945), Barth (18 lutego 1945 - 29 marca 1945), Ellrich (29 marca - 4 kwietnia 1945) i wreszcie Bergen-Belsen (10 kwietnia - 6 maja 1945), do którego dotarł po sześciu dniach podróży w straszliwych warunkach, bez jedzenia, stłoczony w towarowym wagonie wraz z 120 współwięźniami. Bergen-Belsen Anglicy uwolnili 15 kwietnia 1945 roku, jednakże większość więźniów przebywała tam dłużej - w tym Ojciec, który potem przeszedł jeszcze przejściowe obozy alianckie w Celle, Fallingbommel i Geesthacht²⁷.

Z Oświęcimia i Ravensbruck pisywał do domu listy podając się za wuja. Pisywał też do siostry - Amelii Ziąbkowej w Płocku. Niezmiennie prosił o żywność i tytoń. Część przesyłek potwierdzał.

Do domu wrócił 15 listopada 1945 roku. Przywiózł obozowy pasiak oraz - z wielkim trudem zdobyte - buty "saperki" (m.in. pisze o nich w bieżących zapiskach obozowych, szokujących autentycznością i obrazem przerażającego głodu).

Zaskoczenie rodziny było ogromne, ponieważ korespondencja urwała się w czerwcu 1944 roku. Pomimo wycieńczenia, już 28 listopada 1945 roku w szkole powszechnej nr 2 w Sierpcu. Natomiast 1 września 1950 roku przeniósł się do Liceum Ogólnokształcącego, gdzie z ogromnym odadaniem prowadził zajęcia z biologii, a zarazem założył i poprowadził wzorcową, wysoko cenioną pracownię przedmiotu. Po kilku latach na-

uczania biologii i ukończeniu specjalistycznych kursów, poddał się egzaminowi państwowemu i 8 listopada 1954 roku uzyskał dyplom nauczyciela szkół średnich²⁸.

Ucząc w Liceum Ogólnokształcącym zaskarbił sobie sympatię i uznanie, ponieważ był pedagogiem z powołania oraz niezwykle odpowiedzialnie traktował swoje zadania (np. jedna z byłych uczennic - Mirosława Szuflińska wnioskuje nadanie parkowi miejskiemu w Sierpcu imienia Bronisława Chojnackiego)²⁹.

Po II wojnie światowej unikał działalności politycznej. Bał się o własne bezpieczeństwo wobec ataków władz na ludzi sanacji. Należał jedynie do Związku Byłych Więźniów Politycznych oraz do Związku Nauczyciel-

stwa Polskiego.

Przeżycia obozowe przyspieszyły śmierć. Tłumny katolicki pogrzeb odbył się 6 lutego 1955 roku. Spoczął na sierpeckim cmentarzu, obok żony Elżbiety i drugiej żony Marii (obie z Chrapkowskich - pochodziły z Łęga Probostwa w powiecie płockim).

Za działalność niepodległościową oraz społeczno-polityczną otrzymał odznaczenia: "Krzyż POW" (1919), "Medal 3 Maja" (1926), "Medal Pamiątkowy za Wojnę 1918-1921" (1929), "Srebrny Krzyż Zasługi" (1933), "Medal Niepodległości" (1935) oraz "Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski" (1938). W Polsce Ludowej nie był odznaczany³⁰.

PRZYPISY:

¹ "Książeczka stanu służby oficerskiej ppor. Bronisława Chojnackiego. PKU Modlin 1931 (w posiadaniu autora) oraz relacja pisemna Stanisława Chojnackiego - brata Bronisława (w posiadaniu autora).

² Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), Teczka personalna ppor. Bronisława Chojnackiego z okresu międzywojennego, sygn. 4263.

³ CAW, Teczka dotycząca działalności Bronisława Chojnackiego w Polskiej Organizacji Wojskowej, sygn. MN 20. 07. 1932 oraz *Lista członków kompanii szkolnej POW*, [w:] A. Maciejsza, *Gimnazjum im. Wł. Jagiełły w Płocku 1906-1931*. Płock 1931, s. 150.

⁴ CAW, Teczka dotycząca działalności... op. cit.

⁵ Państwowe Archiwum m. st. Warszawy, Akta Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego, Teczka nauczyciela Liceum Ogólnokształcącego w Sierpcu, sygn. L.C. p. 75.

⁶ CAW, Teczka dotycząca działalności... op. cit.

⁷ Państwowe Archiwum m. st. Warszawy, Teczka nauczyciela LO w Sierpcu... op. cit.

⁸ CAW, Teczka dotycząca działalności Bronisława Chojnackiego w POW ..., Zaświadczenie Komendanta Obwodu POW Sierpc - Władysława Kabacińskiego oraz inne dokumenty dotyczące działalności w POW.

⁹ Świadectwo Państwowej Komisji Egzaminacyjnej nr 1897 (w posiadaniu autora).

¹⁰ CAW, Zaświadczenie dowódcy 2 komp. 49pp z 14 listopada 1920 r. dotyczące udziału szeregowca Bronisława Chojnackiego w bitwach i jego zranienia pod Ślubowem. Dokument zawiera też stwierdzenie: *W bitwach był zawsze odważnym. Przez cały czas pobytu w kompanii sprawował się wzorowo, świecąc przykładem dla innych*. Sygn. 4263.

¹¹ K. German, *Droga do celu*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, s. 36-44.

¹² Relacja pisemna Bartłomieja Bigorajskiego z Suska (w posiadaniu autora).

¹³ K. German, *Droga do celu...* op. cit., s. 58.

¹⁴ Biblioteka Sejmowa, *Życiorys pła Bronisława Chojnackiego*, [w:] *Album - Skorowidz Senatu i Sejmu oraz Sejmu Śląskiego kadencji 1935-1940*.

¹⁵ Inicjatywa budowy domu społecznego w Sierpcu powstała w roku 1928, jednakże zrealizowana została dopiero w latach 1936-

1939 (na fali emocji po śmierci J. Piłsudskiego). Zob. I. Kula-sińska, *Lata dwudzieste, lata trzydzieste*, "Sierpeckie Rozmaitości" 1992, nr 10.

¹⁶ K. German, *Droga do celu...* op. cit., s. 107-109.

¹⁷ Biblioteka Sejmowa, Sejm RP. Sprawozdania stenograficzne 1935-1937, s. 35-45.

¹⁸ Relacja pisemna Bartłomieja Bigorajskiego... op. cit.

¹⁹ Państwowe Archiwum m. st. Warszawy, Zespół Prezesa Rady Ministrów, sygn. 3A-812.

²⁰ K. German, *Droga do celu...* op. cit., s. 124-126.

²¹ Fakty przytoczone z autopsji oraz relacji ustnej Adama Zwolińskiego - współuczestnika ewakuacji.

²² K. German, *Droga do celu...* op. cit., s. 136-137.

²³ W przekazywaniu ostrzeżeń pośredniczył Janusz Chojnacki, członek straży pożarnej, której Heinrich Pehlke przewodził również w czasie okupacji (brak związków rodzinnych Janusza Chojnackiego z autorem).

²⁴ Relacja pisemna Aleksandra Florczaka (w posiadaniu autora) oraz relacja ustna Jana Florczaka - byłego wójta gminy Łęg Probostwo.

²⁵ Władysław Biłgorajski posiadał gospodarstwo nieomal sąsiadujące z działką szkolną w Susku. Szczegółowe dane personalne dotyczące W. Biłgorajskiego zawierają Zapiski obozowe Bronisława Chojnackiego (w posiadaniu autora).

²⁶ Relacja pisemna Honoraty Skumorskiej (w posiadaniu autora).

²⁷ Wydana 1 października 1945 r. przez Komisję Weryfikacyjną Związku b. Więźniów Politycznych w Fallingbostel - dwujęzyczna legitymacja potwierdza pobyt w wymienionych obozach koncentracyjnych pod obcym nazwiskiem. Zob. także *Zapiski obozowe Bronisława Chojnackiego* (w posiadaniu autora).

²⁸ Dyplom wydany przez Państwową Komisję Egzaminacyjną przy WSP w Łodzi (w posiadaniu autora).

²⁹ Pismo Mirosławy Szuflińskiej z 1987 roku do Prezesa Koła Przyjaciół Ziemi Sierpeckiej (w posiadaniu autora).

³⁰ Biblioteka Sejmowa, *Życiorys pła Bronisława Chojnackiego*, [w:] *Album - Skorowidz...* op. cit.; CAW, dokumenty zawarte w wojskowych teczkach personalnych z okresu międzywojennego, sygn. 4263 i MN 20. 07.1932 oraz w teczce powojennej, sygn. 14/587.